

УДК 821.161.2-94.09

КРЕМІНЬ Т. Д.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС І МОРФОЛОГІЯ ЧАСУ

У межах дослідження феномена віршованого епосу в давньоукраїнській літературі в цій статті розглянуто питання часової перспективи в конкретизації Галицько-Волинського літопису. В умовах жанрово-стильового варіювання народнопоетичних творів і книжної традиції модельований автором художній світ набуває відповідних ознак пластичності та полівимірності, що дозволяє конкретним історичним подіям змінювати свої позиції, посилюючи рівень рецепції, нерозрізненої єдності, конституювання важливих ознак у конкретизації твору та морфології його часу.

Ключові слова: віршований епос, літопис, час, синкретизм.

Галицько-Волинський літопис, як концептуально значима складова «Літопису Руського», став не тільки історико-художнім свідченням окремих процесів на теренах Галицької землі упродовж 1201–1292 рр. Маючи в основі дві основні частини, в межах яких — широкий спектр використаних фольклорних, літературних творів, а також окремі записки, нотатки, літописні зведення, які перегукувалися зі свідченнями очевидців, автор суттєво розширив визначені літописним зведенням часові рамки, чим посилив інтерес з точки зору осмислення як феномена віршованого епосу, представленого у традиційній художній формі, так і його морфології. Одне з ключових питань твору – часова перспектива, яка, ґрунтуючись на принципах органічної зміни окремих подій, розширює поле сугестивного сприйняття як цього явища, так і давньоукраїнської літератури. З огляду на специфіку цього літопису серед завдань

дослідження – конституювання художнього світу Галицько-Волинського літопису в контексті всебічного осмислення його часових характеристик.

Одним із перших на питанні морфології часу зупинявся А.Дюрер: це йому належить визначення форми як відповідної характеристики простору. Р.Інгарден, дослідивши метафізичні якості твору, які він називав показниками самотності людського існування, приділив значну увагу феномену часової перспективи. На його думку, окремі явища можуть бути засвідчені у двох сферах: «з одного боку, представлені у творі події і процеси проявляються у різних явищах часової перспективи, з іншого ж боку, те саме стосується окремих фраз або частин цілого твору (на усіх його рівнях), його конкретизацій, частин, які вже пережили під час читання». В результаті цього, на думку вченого, відбувається «схрещення» застосувань часової перспективи, що призводить до складних і важких для передбачення явищ [4, 136—163]. Таким чином зменшується часова дистанція до мінімуму, отже, минулі події можуть сприйматися як сучасні у вигляді цілісного явища або нерозрізненої єдності. Крім того, актуалізація генетичної пам'яті, архетипів, синкретичного мислення, переплетені між собою в часопросторовій організації твору – в числі наскрізних явищ.

Морфологія часу в Галицько-Волинському літописі різних організованих та пов'язаних між собою подій у часовій проекції, але і форми їх реалізації в жанрово-стильовій палітрі, дозволяють визначити внутрішні зв'язки між усіма елементами, незважаючи на їх походження та відповідне художнє вираження. Одним із таких способів осмислення його структури може сприйматися порічний принцип викладу сюжету — зведення, яке, здавалося б, дозволяє з максимальною точністю відобразити основні етапи розвитку держави. Поруч із тим автори, намагаючись досягти відповідної точності в зображенні подій та вчинків своїх героїв, використовують низку інших маркерів, які, з одного боку, не мають

прямого відношення до національної історії або належного історичного підґрунтя. В першу чергу, тут ідеться про запозичення з фольклору, античної літератури, а також впливи літописів XI-XII століть, інших пам'яток, зокрема, проповідей, «Слова про Ігорів похід», пісень про подвиги князівства, житія, дружинний епос тощо, які є, скоріше за все, опосередкованим способом часового розширення меж літопису, отже, формування, за Р.Інгарденом, його просторової морфології.

Зокрема, на початку літопису, де йдеться про смерть князя Романа, який переміг «поганські народи», причому «мудрістю ума заховував Божі заповіді», його діда Володимира Мономаха, недарма згадується про Отрока, якого той вигнав «за самі Залізні Ворота». Згодом Сирчан, який жив «над Доном», відправив до Отрока кобзаря на ім'я Ор, який повернув його додому, взявши із собою Євшан-зілля. Понюхавши його і заплакавши, Отрок так йому сказав: «краще ... в своїй землі кістьми лягти, ніж у чужій бути славним» [1, 129—177]. В цьому, здавалося б, епізоді із використанням художньої деталі прихований, як виявилось, не тільки високий поетичний рівень тексту, але і суттєвий часопросторовий акцент. І справа не тільки в тому, що за його основу автор міг узяти, зокрема, сюжет про блудного сина, можливо, запозичений з епосу чи Євангелія від Луки. Зокрема, там ідеться про марнотрата, який, розгубивши спадок, повернувся до батька, і той йому вибачив. Як вказано у Євангелії, той «був мертвий – і ожив, був пропав – і знайшовся!» [2, 1136—1179]. Посилаючись на фольклорні джерела, образ зілля або трави там, як і в билинному епосі, є одним із найпоширеніших. Зокрема, в сюжеті про Вольгу трава, маючи магічну силу, постає ключовим в частині визначення тривалості життя головного героя («на Русі вже трава росте не так, як колись, і квіти інакше цвітуть, — видно, Вольги вже живого нема»). До того, в іншій билині про Добриню, який сватає наречену князю Володимиру, трава постала ознакою цнотливості, беззахисності («Рикнув

татарин по-звіриному, свиснув по-зміїному: темні ліси розпадалися, в чистому полі камінці розкочувалися, травиця пов'яла, квіточки на землю посипалися, а Дунай із доброго коня звалився»); також її називають муравкою, травою-муравою, ковилою або зелен-травою, яка, зокрема, омолоджує головного героя («Іван Вечірній, Іван Північний Та Іван Зорьовий») чи навпаки: дає йому життя («Сто сімдесят і один богатир») [7]. Загалом кажучи, подібна інтертекстуальність в зображенні магічних властивостей художнього образу розширює художній простір літопису, в якому суміщення просторових характеристик обумовлює ускладнення його рецепції, отже, дозволяє говорити про його синестезійну складову.

З огляду на вказані приклади можна дійти висновку, що Євшан-зілля, що в контексті обумовленої книжної традиції та народнопоетичної творчості має особливе звучання, в літописі також набуло належного синкретичного осмислення, рівень сприйняття якого посилений відповідним культурним дискурсом, можливим генетичним зв'язком із традиціями доісторичного часу. Поява в цьому контексті кобзаря на ім'я Ор – підтвердження наявності народного епосу, визначення його ролі у формуванні культурної парадигми в літературі. Крім того, зважаючи на інтерпретацію імені народного співця, яке можна пояснити функціональними можливостями його голосу чи певним рівнем сприйняття чи популярності у відповідному середовищі, Євшан-зілля можна розуміти як варіант виконання традиційного для спільноти жанру або низки народнопоетичних творів історичного, героїко-патріотичного, іншого спрямування в контексті розвитку епічної творчості. Зрештою, використання цієї художньої деталі можна вважати одним із найсильніших елементів, рецепція якого досягається присутністю суттєвих імперативів духовного спрямування. Крім того, Євшан-зілля виступає однією із тих складових, яка впорядковує зв'язки між наступними структурними

елементами літопису, зокрема, тими, що мають відношення до морфології часу.

На відміну від давньоукраїнських творів, у Галицько-Волинському літописі оповідь ведеться від першої особи множини, чим, з одного боку, вказується на неодмінну присутність кількох можливих авторів, з іншого – поліфонічна важливість означених подій від імені влади. Очевидно, це дозволило пов'язати між собою різні часові площини, в результаті чого посилюється відповідне суміщення. Крім того, в зачині, якому передують немало сюжетних ліній, застосовується його інваріант як відхід від сталої для епічної творчості традиції. Зокрема, тут використано відому для билинного епосу формулу «тепер почнемо розказувати», слідом за якою запропоновано перелік подій, які становлять основу наративної складової тексту: «численні коромоли», «часті повстання», «численні замашання». Потреба в переліку пояснюється не стільки необхідністю в утвердженні імперативів державної діяльності, важливості посилення інституту влади, особливостями характеру династії Романовичів, які, як вказує автор, «від молодости не мали спокою». Можливо, тут є намагання осмислити категорію часу, яка стала для літопису способом пізнання. Очевидно, це дозволяє варіювати перспективою, зокрема, в епізодах щодо взяття Луцька, прибуття Данила і Василька, вбивства Шутра, Стегута, які переплетені із попередньо зображеними подіями. Загалом кажучи, масштабність, панорамність, глобальність, що зовні нагадує провідні принципи епопеї, утверджує християнські імперативи, зокрема, в частині всеохопного осмислення історії.

Кажучи про луцькі події, інкрустовані до тла консервативного з точки зору зразка віршованого епосу в частині його будови, непомітним є комплекс використаних біблійних фразеологізмів з поетичних книг Старого Заповіту, які засвідчили засвоєння літературою перекладних збірників афоризмів, здебільшого – оригінальної книжної творчості, а

також необхідність автора у суміщенні часопросторових характеристик. Зокрема, вислів «брат б'ється за брата» може бути ключем до осмислення концептуальної парадигми твору як в історичній, так і культурній проекції. Підтвердженням тому — старозавітній контекст, крізь часопросторове суміщення фабули проглядають сюжети про вбивць Каїна, Ламеха, а також рід Ноя, який, зокрема, уклав угоду із Богом щодо недопущення братовбивства. Втім, навіть заповіді Мойсея, відомі в давньоруській літературі завдяки книжній традиції, не стають пересторогою ані для героїв, ані для авторів. Навпаки: своїми вчинками посилено увагу до вічного питання кари за вчинене зло. Зокрема, в подібне простежується в Євангелії від Матвія в частині гніву на ближнього [3, 1067—1109], а також Євангелії від Луки, де йдеться про те, «що з людини виходить, – те людину опоганює» [2, 1136—1179]. Подібні текстуальні, отже, часові суміщення Т.Коструба називав ознакою сказання чи повісті, в якій автор «не раз при одному оповіданні забігав наперед, бо така-то подія мала такі-то наслідки; щоби отже не розбивати цілоти й зв'язку в оповіданні, треба було забігти часово наперед, а тоді вернутися до давнішого часу» [6, 4—23]. Таким чином, утверджувальна формула захисту брата за традиційним принципом «око за око, зуб за зуб» у відповідній часовій перспективі, створюючи панорамність концептуальне питання братовбивства, відіграє важливу роль для діахронічного сприйняття твору, який, ставши текстом у тексті, розширює сферу морфології часу. Означена наративна природа, на думку Т.Коструби, може підтверджувати посилення імперативу людини, яка, маючи здатність впливати на окремі процеси та події, поступово посилює дух дієвої, вільної особистості в часовій проекції.

Окрему сферу сталих, семантично пов'язаних груп можуть становити інші вислови, запозичені із приповістей Соломонових. Зокрема, в епізоді зі співцем Митусою, який, будучи відомим церковним діячем, з гордості

відмовився служити князеві, його, обдертого, привели до Данила, і Приточник, звертаючись до нього, каже: «Зухвалість твого дому буде зруйнована, бобр, вовк і борсук будуть з'їджені». Поруч із тим автор згадує про Михайла, який приїхав до Батия просити волости, але відмовився молитися вірі його батьків, за що його зарізали разом із боярином Федором. Вшановуючи цих персонажів, тут помічено тісний зв'язок із біблійними текстами. Зокрема, слова «Надійся на Господа всім своїм серцем, а на розум свій не покладайся!» [5, 708—741] інтерпретується словами Михайла, як «Бог нас віддав і нашу волость у ваші руки за наші гріхи й тому тобі кланяємося й віддаємо честь. Але вірі твоїх батьків і твоєму нечистому перед Богом велінню не кланяємося» [1, 129—177]. Такі явища можуть стати підтвердженням намагань автора посилити громадянський імператив, отже, обґрунтувати вчинок своїх героїв крізь призму канонічних біблійних текстів, захищаючи християнську віру, з іншого боку – пропагуючи патріотизм, синівську вірність, з чого, фактично, літопис і починається. Тож помічена художня інтертекстуальність, зафіксована на рівні біблійного тексту та літопису, дозволила по-іншому подивитися на історичних осіб, надала можливості осмислити феномен мучеництва, визначити роль вибору смерті заради свого народу. Подібні імперативи помітні і в інших структурних елементах тексту, в яких автор намагається шляхом зображення феномену дива довести бездоганність сутності християнства. Зрештою, це помічено в зображенні битви татар із дружиною коло Лучеська: «здійнявся вітер, і камінь завертав на ворога», чим повернув їх до свого краю. Окрему увагу варто приділити появі «хвостатої звізди», яка, очевидно, також може бути сприйнята в контексті осмислення синкретичного мислення, засвоєного із фольклору [1, 129—177].

Важливими з точки зору сприйняття віршованого епосу є, крім іншого, використання автором пророцьких книг зі Старого Заповіту.

Зокрема, слова Ісаї князь Володимир адаптує до вибору місця будівництва міста, надаючи тому належного сакрального значення («Дух Господній на Мені [спочиває], тому помазав Мене, післав мене нести добру вістку вбогим, уздоровляти скрушених серцем, проповідати полоненим волю, а сліпим прозріння, прикликати приємне літо Господнє й день відплати Бога нашого, втішити всіх, що плачуть, дати тим, що плачуть, славу Сіонову, за помазання [голови] попелом, і веселість, а прикрасу за дух смутку, й [вони] назвуться родами правди, ростинами Господніми на славу; й забудуться вічні пустині, що запустили попереду, піднесуться пусті городи, що запустили від роду» [1, 129—177]. З іншого боку, автор наповнює князівський задум мотивами величності, унікальності раю на землі, де, наче в Гетсиманському саду, кожен відчує себе захищеним та щасливим, а рід людський множитиметься на славу держави. До речі, про це йдеться в Євангелії від Св. Матвія у проповіді на горі, визначивши, хто насправді є блаженним: «Блаженні лагідні, / бо землю впадкують вони» [3, 1067—1109], що, крім іншого, посилене строфічною будовою, простежується ритміка, використана анафоризація, підтверджуючи стійкість у застосуванні канонічних віршованих форм у Біблії.

Відчайдушне звернення до Бога, відверте прохання милості, пошуки оптимального розв'язання окремих драматичних колізій наводить на думку, що Галицько-Волинський літопис за своєю прихованою внутрішньою зарядженістю споріднений із багатьма жанрами народнопоетичної, літературної творчості, зв'язок із якими хіба що опосередкований. Зокрема, в епізоді, в якому йдеться про наміри Данила укласти мир із поляками, він відряджає до них свого посла Павла, який каже: «Отче! Залиши цю війну, погодімося зі собою» [1, 129—177], в результаті чого ті повернулися додому. Це можна пояснити тим, що в цьому художньому варіанті перемир'я є відповідний натяк на відомий авторові жанр замовляння, суголосного із молитвою, бо в ньому є об'єкт

звернення, саме прохання, яке може принести відповідну користь суб'єкту мовлення. У зв'язку зі збільшенням ролі останнього можна припустити, що чітко виражена екзистенційна складова демонструє тип іншої свідомості героя, відрізняючись від традиційного мислення його прототипів. Збільшення статусу суб'єкта звернення – очевидна модель посилення його ролі в суспільстві, отже, відповідальність за ті процеси, які відбуваються не тільки з волі Божої, але і в межах законів спільноти, яка може її моделювати та нести відповідальність за наслідки. З огляду на це якісно інші ознаки духовних імперативів впливають на концепцію віршованого епосу, який декларує поступальність ролі персонажів у часовій проекції в контексті метажанрової унікальності цього літопису.

Оригінальним з точки зору утвердження ролі інституту князівства, отже, імперативу якісно нового типу героя, є епізод про скликане князем Данилом віче, на якому були вісімнадцять підданих, а також тисяцький Дам'явр. На запитання, чи хочуть вони «остати вірними», щоби він «вирушив проти своїх ворогів», вони відповіли: «Ми вірні Богові й тобі, нашому панові; йди з Божою поміччю» [1, 129—177]. Ці слова підтверджують той факт, що на цьому етапі розвитку літератури намітився процес посилення монархічної складової в державі, тому божественне і людське підкреслюють очевидну неоднорідність смислових центрів у віршованому епосі, хоча автор немало робить для того, щоб визначити безпорочне місце князя Данила в історії. Зокрема, задля цього персонаж цитує О.Македонського із грецької повісті «Александрія» II-III ст. н.е. про життя і подвиги: «Хто не спішиться до битви, має полохливу душу», тим самим порівнює його із одним із найбільших володарів світу. З іншого боку, помітна певна опозиція, носієм якої став соцький Микула. Він, почувши таке звернення Данила, діє по-іншому: відповідає молитвою не господареві, а Богові, Святій Пречистій Богородиці, архистратигу Михаїлу, «Божому архангелові». Тільки потім він «вибрався з малим

числом вояків», а слідом за ним – Мирослав із військом, а також невірні, «удаючи вірних», а ще – «ті, що з ними змовлялися, бо прийшла на них біда». Поруч із цим у літописі є інші запозичення із античних текстів, які виконують подвійну роль: з одного боку, вказують на бездоганність епічної мудрості, з іншого – наближають текст до панорамного художнього полотна. Так, зокрема, за висловом Гомера, «гріх, ...поки не виявиться – солодкий, але як відкриється – злий, хто ж ним воює, зле кінчить» [1, 129—177].

Віддаючи належне авторові Галицько-Волинського літопису, сумніватися в тому, що твір виконував виключно художню функцію, було б невірним. Зрештою, на підтвердження того — звеличення окремих подій з життя князя. Наприклад, перебуваючи у Холмі, «вийшов Данило з військом із усіма боярами й із кіннотою», а «на третій день став у Галичі», де його тепло зустрічали місцеві жителі та сказали, що він – їх пан, «Богом даний», тому кинулися до нього, як діти до батька, «як поли до матки, як спрагнені до джерела». Як свідчить автор, городяни, не маючи можливості захистити місто від ворога, виходили до князя з очима, повними сліз, але з усміхненим обличчям та, не маючи сил панувати, казали Данилові: «Ходи, княже Даниле, візьми город!». У розвиток цієї дії останній підійшов до храму Святої Богородиці та, мов князь Ігор, який підкорив Константинополь, «зайняв стіл свого батька, й на знак побіди прибавив свою хоругву на Німецьких Воротах». Цей вчинок як підтвердження амбіцій князя, є непрямим свідченням взаємодії цього тексту від уже відомих, досвід яких став основоположним. У такий спосіб автор намагається визначити роль Галицько-Волинського князівства як правонаступника Київської Русі, тому ставить Данила в один ряд із найвидатнішими володарями держави, чим формує бездоганний, монументальний історико-літературний образ героя. Така тенденція можлива не тільки в межах віршованого епосу, який дозволив увести конкретні дії в канву традиції в

культури, створити унікальний еквівалент самодостатнього художнього явища. Очевидно, це один із способів тенденційного охоплення минулого в частині увічнення постаті та її доби шляхом оптимального збереження в духовній пам'яті народу.

Таким чином, літописна традиція в концепції розвитку віршованого епосу стала не тільки свідченням розвитку державності, джерелом осмислення ключових подій та історичних осіб, але і продемонструвало стан розвитку літературної творчості. На прикладі Галицько-Волинського літопису помітна тенденція до концептуального осмислення феномена морфології часу, яка дозволила не тільки конституювати конкретні події як складові художнього простору твору, але і визначити жанрово-стильові елементи цього наративного метажанру. В його межах піддаються структуруванню не тільки фольклорні, але і літературні джерела, які разом із органічно створеною просторовою організацією дозволили говорити про стійку форму морфології часу Галицько-Волинського літопису, а в його межах — ознак пластичності та полівимірності, що створило підґрунтя для конкретних історичних подій змінювати свої позиції, посилювати рівень рецепції, утверджувати нерозрізнену єдність, конституюючи важливі ознаки віршованого епосу в контексті багат шаровості національної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галицько-Волинський літопис // Українська література XI–XVIII ст. : хрестоматія / уклад. : П. В. Білоус, Г. Д. Левченко, О. П. Білоус ; за ред. П. В. Білоуса. — К. : Академія, 2011. — С. 129—177.
2. Євангелія від Святого Луки // Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. — К. : Українське біблійне товариство, 2004. — С. 1136—1179.

3. Євангелія від Святого Матвія // Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. — К. : Українське біблійне товариство, 2004. — С. 1067—1109.
4. Інгарден Р. Про пізнавання літературного твору / Роман Інгарден / Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / за ред. М.Зубрицької. — Л. : Літопис, 1996. — С. 136—163.
5. Книга приповістей Соломонових // Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. — К. : Українське біблійне товариство, 2004. — С. 708—741.
6. Коструба Т. Про українські літописи / Теофіль Коструба // Галицько-Волинський літопис. — Л., 1936. — Ч. I. — С. 4—23.
7. Українські билини : Історико-літературне видання східнослов'янського епосу / упор., передм., післяслово, прим. та обробка укр. нар. казок і легенд на билинні теми В. Шевчука ; Мал. Б. Михайлова]. — К. : Веселка, 2003. — 247 с.

КРЕМИНЬ Т. Д.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛЫНСКАЯ ЛЕТОПИСЬ И МОРФОЛОГИЯ ВРЕМЕНИ

В рамках исследования феномена стихотворного эпоса в древнеукраинской литературе в этой статье рассмотрен вопрос временной перспективы в конкретизации Галицко-Волынской летописи. В условиях жанрово-стилевого варьирования народнопоэтических произведений и книжной традиции моделируемый автором художественный мир приобретает соответствующие признаки пластичности, многоуровневости, что позволяет конкретным историческим событиям менять свои позиции, усиливать уровень рецепции, укреплять неразличимое единство, конституировать важные признаки в конкретизации произведения в части морфологии времени.

Ключевые слова: стихотворный эпос, летопись, время, синкретизм.

KREMIN T.

GALICIA-VOLYN CHRONICLE AND MORPHOLOGY OF TIME

Within the study of the phenomenon of poetic epic in ancient literature are considered temporal perspective in concrete Galicia-Volyn chronicle. In terms of genre and style of folk variation works and bookish tradition modeled art world becomes relevant features plasticity and poli-measurement that allows specific historical events to change their positions, increasing the level of reception, indistinguishable unity, constituting important features in specifying the work and its time morphology.

Key words: poetic epic, chronicle, time, syncretism.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2013 р.

